

σματα, ἴσως καὶ στίλβοντες λίθοι καὶ κομψὸς δίωτος μετάλλινος ἀμφορεύς, οὗ τὸ πῶμα ἐπικοσμεῖται διὰ ζωδίου (θηρικλείου), δύο πλατεῖαι καὶ ἀβαθεῖς φιάλαι, ἔχουσαι ἑκατέρωθεν κύνθαρρον, εἶτα ὀρθία φιάλη, ἔχουσα ἑκατέρωθεν κέρατα (εἶδος ποτηρίων) καὶ τελευταῖον ἀόριστόν τι ἀγγεῖον, ἴσως λήκυθος.

§ 25. Ταῦτα τὰ ἐν τοῖς τάφοις κατατιθέμενα νεκρικὰ σκεύη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πῆλινα ἐζωγραφημένα ἢ τετορευμένα, φαίνεται βέβαιον ὅτι εἶχον ἐν μέρει καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν, ἰδίως δὲ ὑπεδήλου τοὺς γθονίους θεούς, τὸν Ἄδην ἢ Πλούτωνα, τὴν Δήμητρα καὶ Περσεφόνην καὶ τὰ μυστήρια αὐτῶν, καὶ περὶ τούτων ἐξεφράσθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων διάφοροι γνῶμαι καίπερ μονομερεῖς αἱ πολλαί. Φαίνεται ὁμῶς ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πολλάκις ἦσαν προωρισμένα καὶ μόνον πρὸς τοῦτο, ὅπως περιστοιχίσωσι τὸν τεθνεῶτα διὰ προσφιλῶν ἀναμνήσεων ἐκ τῆς παρωχημένης ἤδη ζωῆς αὐτοῦ. Τὴν ἀπειρον ποικιλίαν αὐτῶν ἐχαρακτήρισέ τις τῶν νεωτέρων, ὁ Gerhard, διὰ τῶν ἐξῆς· «ἰδοὺ ῥέει πηγὴ πολλαπλῆς πολυμαθείας, δι' ἧς δύνανται ἀρδεύεσθαι καὶ τὰ τῶν γραμματικῶν κηπάρια καὶ θαυμασίως προάγεσθαι ἢ γνῶσις τῆς τέχνης, τῆς ἀρχαιότητος, τῆς ἱστορίας, — διευκρινοῦνται ὅτι μάλιστα οἱ αὐτῶν αἱ εἰκόνες τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, τὰ ἱερά ἢ θρησκευτικὰ καὶ οἱ μῦθοι, ἐκτίθενται τῶν Ἑλλήνων αἱ δημόσιαι ἑορταί, αἱ ἀσκήσεις τῶν νέων καὶ τὰ κατὰ τοὺς γάμους ἔθιμα κ.τ.λ.» Πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν καὶ συνεθάρπυοντο ἢ συνεκαίοντο μετὰ τοῦ ἀποθανόντος καὶ προσφιλεῖ αὐτῷ ζῶα, ἢ ἐνδύματα, κοσμήματα καὶ δεῖπνα. Ὁ Λουκιανὸς (π. πενθ. 14). ἐνθα λέγει· «πόσοι καὶ ἵππους καὶ παλλακίδας, οἱ δὲ καὶ οἰνοχόους ἐπικατέσφαξαν καὶ ἐσθῆτα καὶ τὸν ἄλλον κόσμον συγκατέφλεξαν ἢ συγκατώρυξαν ὡς χρησομένοις ἐκεῖ καὶ ἀπολαύσουσιν αὐτῶν κάτω» —, φαίνεται λέγων ὑπερβολὰς ἢ καὶ βαρβαρικά ἔθη Ἐνταῦθα ἀναφέρονται τὰ παρὰ τῷ αὐτῷ (Ψιλοφ. 27) ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς περὶ τῆς προσφιλεστάτης αὐτῷ γυναικὸς λεγόμενα· «ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἀπέθανε, τὸν τε κόσμον ἅπαντα συγκατακαύσας καὶ τὴν ἐσθῆτα, ἣ ζωσα ἔχαιρεν, ἐδήλωσα ὅπως ἠγάπησα τὴν μακαριτὴν μου γυναῖκα. Ἡ δὲ καῦσις τῆς ἐσθῆτος καὶ τῶν κο-

σημημάτων ἐγένετο καὶ ἐπὶ μὴ καιομένου νεκροῦ. Οὕτως ὁ Ἡρόδοτος (E, 92) ἀναφέρει περὶ τοῦ Κορινθίου Περιάνδρου ὅτι συμβουλευθεὶς τὸ νεκυομαντεῖον ἢ ψυχοπομπεῖον ἤκουσε παρὰ τῆς ἐπιφανείσης νεκρᾶς Μελίσσης τῆς γυναικὸς «ρίγουσιν τε καὶ εἶναι γυμνήν· τῶν γὰρ οἱ συγκατέθαψεν εἰμάτων ὄφελος εἶναι οὐδὲν οὐ κατακαυθέντων»· πρὸς δὲ Περιάνδρος «ἰθέως μετὰ τὴν ἀγγελίην κήρυγμα ἐποίησατο ἐς τὸ Ἡραῖον ἐξιέναι πάσας τὰς Κορινθίων γυναῖκας· αἱ μὲν δὴ ὡς ἐς ὀρτὴν ἦσαν κόσμῳ τῷ καλλίστῳ χρεώμεναι, ὁ δ' ὑποστήσας τοὺς δορυφόρους ἀπέδυσέ σφεας πύσας ὁμοίως, τὰς τ' ἐλευθέρας καὶ τὰς ἀμφιπόλους, συμφορήσας δὲ ἐς ὄρυγμα Μελίσση ἐπευχόμενος κατέκαιεν». Ἄλλ' ἐκ τούτου βλέπομεν καὶ ὅτι, ὅτε τὰ ἱμάτια κατετέθησαν εἰς τὸν τάφον, συγκατετάφησαν ἀπλῶς μὴ κατακαυθέντα, ἢ δὲ ὀψὲ ἐπελθοῦσα κατὰ καυσις ἀνακτέα μᾶλλον εἰς τὰς ἐπὶ μνήμη πενθίμους τιμᾶς. Προσφυέστερον μαρτύριον τούτου ἔμελλεν εἶναι, εἰ μὴ ἦν πλαστόν, τὸ παρὰ Ξενοφῶντι τῷ Ἐφεσίῳ (Γ'. 7) ἤδη προμνησθὲν χωρίον· «ἦγεν εἰς τοὺς πλησίον τῆς πόλεως τάφους, κἀνταῦθα κατέθετο ἓν τινι οἰκήματι, πολλὰ μὲν ἐπισφάξας ἱερεῖα, πολλὴν δὲ ἐσθῆτα καὶ κόσμον ἐπικαύσας». Ἐφωδιάζον δὲ τὸν προσφιλῆ νεκρὸν διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων ἐφοδίων ὡς πρὸς μακρὰν καὶ ἀνεπίστροφον ὁδοιπορίαν, διότι καὶ ἐν γένει κατὰ τὰς δοξασίας τῆς ἀρχαιότητος ὁ θάνατος ἔφερεν ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις οὐχὶ μόνον τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὸν τρόπον αἰωνίου ἐξορίας καὶ ἀποδημίας, ὡς μετὰ πικρᾶς ἀληθείας καὶ ἀκριβείας παρίστησιν ἡμῖν ὁ Ὅρατιος, ἐνθα λέγει· «πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐπειγόμεθα, πάντων στρέφεται ὁ κλῆρος, ὅπως βραδύτερον ἢ θάττον ἐκθόρη τῆς ὑδρίας καὶ ἐπιβιδάσῃ ἡμᾶς τῆς λέμβου πρὸς τὴν αἰώνιον ἐξορίαν» *).

§ 26. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον ὅτι ὁ νεκρὸς καὶ ἐκεῖθεν τοῦ τάφου ἀδιαλείπτως ἐκοινώνει τῶν ἐν τῷ κόσμῳ

*) Carm. III, 3, 25· omnes eodem cogimur, omnium versatur urna verius cocius sors exitura et nos in aeternum exsilium impositura cymbae.

συμβαινόντων, ὡς καταδεικνύει τοῦτο καὶ ἡ ἀπάντησις, ἣν ἐμβάλλουσιν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ πολλοὶ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ πρὸς τὴν προσφώνησιν τοῦ διαβαίνοντος «χαῖρε». Αὕτη ὁμοίως ἡ προσφώνησις οὐδέποτε εὐρίσκεται ἐν μνημείοις ἀττικῶν δημοτῶν, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τοῖς ἐκεῖ εὐρεθεῖσι μνημείοις ἀνδρῶν ῥητῆς πατρίδος, οἷον τῶν Δικουσιῶν, παρὰ τὸ σύνθηδες καὶ ἐπιχώριον αὐτοῖς ἐπιτύμβιον προσφώνημα «χαῖρε», ὅπερ μόνον ἐχάραττον ἐπὶ τῶν τάφων ἐν Δικουσίῳ, ὡς προείδομεν· ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀττικῇ συχνάκις, ἀλλ' ἐν τοῖς αὐτόθι μνημείοις τῶν ξένων καὶ ἀπατρίδων. Προσετίθητο δὲ αὕτη ἡ προσφώνησις τοῦ παροδίτου ἢ μόνῃ ἢ μετὰ τοῦ ἐπιθέτου χρηστὸς ἢ χρηστὴ κατὰ τοὺς ἐξῆς διαφόρους τύπους· «Δορίμαχε χαῖρε», ἢ «χρηστὸς χαῖρε», ἢ «χρηστὴ ἢ χρηστὴ χαῖρε». Ἄλλὰ καὶ μετὰ τινος πλατυσμοῦ, «χρηστὴ καὶ ἄλυπε χαῖρε», «προσφιλῆς χαῖρε, εὐσεβῆς χαῖρε, ἀγαθὴ χαῖρε, παιδίον καλὸν χαῖρε». Ἐνίοτε δὲ ἀντὶ τοῦ «χαῖρε» καὶ «εὐψύχει»· οἷον «κομφὲ εὐψύχει». Ἄλλὰ καὶ «χρηστὴ χαῖρε καὶ ὑγίαινε»· ἔτι δὲ καὶ «ἥρωσ χαῖρε», καὶ «ἥρωσ χρηστὴ χαῖρε». Πολλάκις μετὰ τὴν προσφώνησιν «χαῖρε, χαίρετε ἥρωες», δι' ἧς προσφωνοῦνται οἱ τεθνεῶτες, εἰσάγονται καὶ αὐτοὶ οὗτοι ἀπαντῶντες τῷ προσαγορεύοντι παροδίτῃ, «χαῖρε καὶ σύ», ἢ ἀπλῶς «καὶ σύ», ἢ «καὶ σύγε» (χαῖρε). Τὸ δὲ ἀναγινωσκόμενον ἐν ἐπιγραφαῖς ἄλλου τύπου, «χαίρετε», «χαίρετε πάντες», ὑποθετέον ὡς λεγόμενον ὑπὸ τῶν τεθνεῶτων τοῖς ἀναγινώσκουσι παροδίταις ἢ τοῖς ἐπιζῶσιν ἐν γένει. Ἐν τισὶ δὲ Ἀσιαναῖς θήκαις καὶ «ἐνθάδε κείμε (ὁ δεῖνα), παροδίτα χαῖρε»· καὶ ἐν Φαναγορίᾳ, «τοῖς παράγουσι χαίρειν». Περιεργότατον πάντων προσπίπτει τὸ προσφώνημα «χαίρετε πάντες, χαίρω δὲ καὶ αὐτός».

§ 27. Καθ' ἕσπον δὲ ἀποβλέπει πρὸς τὴν ἄλλην ἐξωτερικὴν διακόσμησιν τῶν τάφων, εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι αὕτη πολλάκις πολλὰ τοῦ περιωρίζετο ἐντὸς ὁρίου διαγεγραμμένου ὑπὸ τοῦ νόμου, ὡς περὶ Ἀθηναίων μαρτυροῦσι τὰ προμνησθέντα χωρία τοῦ Πλάτωνος καὶ Κικέρωνος. Ἄλλὰ καὶ ἐντὸς τούτων τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου διαγεγραμμένων ὁρίων ὑπελείπετο ἰδίως τῇ γλυπτικῇ εὐρῇ στάδιον

πρὸς ἔκτυπα τορευματα ἢ ἀνάγλυφα ἢ κατὰ Πλάτωνα σχήματα ἀνθρώπων ἐν ταῖς στήλαις κατὰ γραφὴν ἐκτετυπωμένων καὶ διαπεπρισμένων κατὰ τὰς ρίνας, ὅσον τὸ χαριέστατον τοῦ Ἀριστίωνος, ὃπερ πολλοὶ ἀπεθαύμασαν ἄλλοτε ἐν τῷ θησεῖω ὡς Μαραθωνομάχον (R. A. H. π. 2). Ταῦτα τὰ ἀνάγλυφα ἢ γλυπτὰ ἀπεικόνιζον τὸν τεθνεῶτα ἢ ἐργαζόμενον διαφόρους βιωτικὰς ἐργασίας, ἰδίως δειπνοῦντα, ἢ ἐλαύνοντα ἵππον, ὡς σύμβολον τοῦ ἀφηρωτισμοῦ καὶ οὐχὶ ὡς ἀπλοῦν ἔμβλημα τοῦ θανάτου. Καὶ ἐπὶ μὲν μνημείων Ἀττικῆς ἀπαντῶσι σποράδην γεγλυμμένα τὰ ἐξῆς ἀπλᾶ σύμβολα ἄροτρον, ἄροτρον καὶ σφύρα, τρεῖς ἀστερίσκοι, ἡλακᾶτη (ἐπὶ γυναικός· «Μνησῶ Κριτοδήμου Θορικίου θυγάτηρ Ἀσκληπιάδου Βερενικίδου γυνή»), κλαδευτήριον (ἐπὶ ἀμπελοουργοῦ), κυψέλη, λέων (σύμβολον ἐπωνύμου ἀνδρός), λύρα, περικεφαλαία, προσωπεῖον, σικύα ἰατρική, στέφανος, ταῦρος, χεῖρες δύο ὑπτιαί. Περιεργότερα γλυφὴ φαίνεται ἢ τῶν δύο Μιλησίων γυναικῶν χειραπταζομένων, φερουσῶν δὲ ἐκατέρωθεν ἐν κατακορύφῳ γραμμῇ διὰ μεμονωμένων γραμμάτων ἀριστερόθεν μὲν «Ἰλαρὰ Κλέωνος», δεξιόθεν δὲ «Ζωνάριον Κλέωνος» (K. A. E. E. 2173). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἀπαντῶσιν ἡμῖν διάφορα ἐπιτύμβια καταλέγοντα ὡς ἐν ταῖς στήλαις γεγλυμμένα τοιαῦτα σύμβολα. Οὕτως ἐν ἐπιγράμματι ἀδήλου ποιητοῦ, ἔνθα ὁμιλεῖ ἢ στήλη κυνηγοῦ κεκοσμημένη διὰ τῶν συμβόλων τῆς τέχνης αὐτοῦ (E. E. I. 20). «Ἄδε τοι, Ἀρχίου υἱέ, Περικλεες, ἀ λιθίνα ἴγῳ ἔστακα στάλα, μνάμα κυναγεσίας· πάντα δέ τοι περὶ σᾶμα τετεύχεται, ἵπποι, ἄκοντες, αἱ κύνες, αἱ στάλικες, δίχτυ ὑπὲρ σταλίων, αἰ, αἰ, λάϊνα πάντα· περιτροχάουσι δὲ θῆρες· αὐτὸς δ' εἰκοσέτας νήγρετον ὕπνον ἔχεις». Καὶ ἐν τῷ τῆς Σαπφῶς ἐπὶ τῷ τάφῳ ἀλιέως (E. E. I. 58) «τῷ γριπεῖ Πελάγωνι πατὴρ ἀνέθηκε Μενίσκος κύρτον καὶ κώπαν, μνάμα κακοζωίας» καὶ ἐν ἀδеспότῳ εἰς γυναῖκα οἰνόφλυγα (E. E. I. 99). «Μυρτάδα τὴν ἱεραῖς με Διονύσου παρὰ ληνοῖς ἀφθονὸν ἀκροῦ του ππασαμένην κύλικα, οὐ κεῦθαι φθιμένην βαιὴ κόνις· ἀλλὰ πίθος μοι, σύμβολον εὐφροσύνης, τερπνὸς ἔπεστι τάφος» καὶ ἐν ταῖς σκωπτικωτέραις ἀπομιμήσεσιν ἐπιτυμβίων εἰς γραῖαν οἰνό-

φλυγα, ἐν τῷ τοῦ Σιδωνίου Ἀντιπάτρου (E. E. I. 100)· «τῆς πολιῆς τόδε σῆμα Μαρωνίδος, ἧς ἐπὶ τύμβῳ γλυπτὴν ἐκ πέτρης αὐτὸς ὄρας κύλικα· ἧ δὲ φιλάκρητος καὶ αἰεὶ λάλος οὐκ ἐπὶ τέκνοις μύρεται, οὐ τεκέων ἀκτεάνῳ πατέρι· ἐν δὲ τόδ' αἰάζει καὶ ὑπ' ἠρίον, ὅττι τὸ Βάκχου ἄρμενον οὐ Βάκχου πλήρες ἔπεστι τάφῳ», ἢ ἐν τῷ τοῦ Λεωνίδα εἰς τὴν αὐτὴν (A. Π. Ζ, 455) «Μαρωνίς ἢ φίλοινος, ἢ πίθων σποδός, ἐνταῦθα κεῖται γρη῏ς, ἧς ὑπὲρ τάφου γνωστὸν πρόκειται πᾶσιν Ἀττικὴ κύλιξ, στένει δὲ καὶ γᾶς νέρθεν οὐχ ὑπὲρ τέκνων, οὐδ' ἀνδρός, οὐς λέλοιπεν ἐνδασὶς βίου, ἐν δ' ἀντὶ πάντων, οὐνεχ' ἡ κύλιξ κενή». Σεμνότερα δὲ σύμβολα παρίστανται γεγλυμμένα ἐπὶ τοῦ τύμβου οἰκοδεσποίνης ἐν τῷ ὑπὸ Ἀντιπάτρου πεποιημένῳ ἐπιτυμβίῳ (E. E. I. 104). «Μὴ θάμβει, μᾶστιγα Μυρτοῦς ἐπὶ σάματι λεύσσω, γλαυκα, βίον, χαροπὸν χᾶνα, θοὰν σκύλακα· τόξα μὲν αὐδάσει με πανεύτονον ἀγέτιν οἴκου, ἅ δὲ κύων τέκνων γνήσια καδομένην, μᾶστιξ δ' οὐκ ὀλοάν, ξένη, δεσπότιν, οὐδ' ἀγέρωχον δμωσί, κολάστειραν δ' ἐνδικον ἀμπλακίας· χᾶν δὲ δόμων φύλακα μελεδήμονα· τᾶν δ' ἄρ' ἄγρυπνον γλαυξ ἄδε γλαυκᾶς Παλλάδος ἀμφίπολον· τοιοῖσδ' ἀμφ' ἔργοισιν ἀγάθειον· ἐνθεν ὀμεινος τοιάδ' ἐμᾶ στάλα σύμβολα τευξε Βίτων». Παραβαλέτω ὁ βουλόμενος καὶ τὰ ἐκτενῆ, αἰνιγματώδη καὶ γριφώδη σύμβολα τὰ ἐν τῷ τοῦ Ἀντιπάτρου ἐπιτυμβίῳ (E. E. I. 144) καὶ τὰ ἐν τῷ τοῦ Μελεάγρου (αὐτ. 145).

§ 28. Ἐν ἄλλοις πάλιν ἐκτύποις ἢ ἀναγλύφοις παρίσταται ὁ ἀποθανὼν ἀποχωριζόμενος ἀπὸ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ τὸν ὕστατον καὶ αἰώνιον ἀποχωρισμόν, ἔνθα ὁμῶς οὐχὶ πάντοτε τὸ καθήμενον πρόσωπον ἐμφαίνει τὸν ἀποθανόντα, τὰ δ' ἰστάμενα ὄρθια τοὺς ἐπιζῶντας, οὐδὲ ἡ θνήσκουσα γυνὴ αἰείποτε παρίσταται καθήμενη. Ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀπαντᾷ ἡμῖν ἀνάγλυφον, ἀπεικονίζον συμπόσιον, τὸ τοῦ βίου, ἔνθα ὁ μὲν ἀνὴρ ὁ ἀποθανὼν κάθηται, ἡ δὲ γυνὴ προτείνει αὐτῷ τὴν χεῖρα. Ἐπίσης ἀπαντᾷ ἡμῖν ἀνάγλυφον, ἔχον ὄριν ὀπισθεν τοῦ ἀποχωριζομένου καὶ προσαγορεύοντος τὸν ὕστατον ἀσπασμόν νεανίου· ἐν ἄλλῳ πάλιν ὁ ἀποθανὼν ἤρωσ ἐπιβαίνει καὶ αὐτὸς ἐπὶ δένδρου

τῶν Ἑσπερίδων περιειλιγμένου ὑπὸ ὄψεως, συμβόλου κατὰ τινὰς μακαριότητος αἰώνιου, ἀποκεκρυμμένης ἐν τῷ σκότει καὶ τῷ τρόμφῳ, μετὰ βωμοῦ, εἰ καὶ παρ' ἄλλων ἀπορρίπτεται τοῦτο τὸ σύμβολον ἀφ' ἑτέρου γυναῖκες, κρατοῦσαι διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν γνάθον καὶ τὴν ἀριστερὰν ἔχουσαι ἐπὶ τοῦ στήθους, αἰνίττονται τὸν αἰώνιον ἀποχωρισμόν. Ἄλλαι πάλιν ἀπεικονίσαις παρέχουσι κόσμον γυναικός, ἢ ἓνα τινὰ ἄνθρωπον, προσπαίζοντα κυναρίῳ ἢ ὄρνιθίῳ ἢ ἀπλῶς ἰστάμενον ὄρλιον (Ἴδε Friedländer, De operibus anaglyphis in monumentis sepulcralibus graecis. Regiom. Bor. 1847).

§ 29. Ἐάν δὲ τέλος πάντων ἀπέσθησκέ τις ἄγαμος, ἐπεκράτει τὸ ἔθος, ἢ μᾶλλον ἦν ἐπιβεβλημένη ἢ ὑποχρέωσις κατὰ τινὰς ἀρχαίους γραμματικούς καὶ τοὺς πλείστους τῶν νεωτέρων φιλολόγων καὶ ἀρχαιοδιφῶν τοῦ ἐπιτιθέσθαι ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ τὴν εἰκόνα λουτροφόρου παιδὸς ἢ γυναικός. Καὶ παρὰ μὲν Δημοσθένει (π. Λεωχ. 18) ἀσαφῶς πως λέγεται περὶ τινος Ἀρχιάδου ὅτι «τελευτᾷ τὸν βίον ἄγαμος ὦν· τί τούτου σημεῖον; λουτροφόρος ἐφέστηκεν ἐπὶ τῷ τοῦ Ἀρχιάδου τάφῳ», καὶ ἀλλαγῶς (30)· «καὶ ἡ λουτροφόρος ἐφέστηκεν ἐπὶ τῷ τοῦ Ἀρχιάδου μνήματι». Ἐκ δὲ τῶν γραμματικῶν ὁ Ἀρποκρητίων, παραλαβὼν ἐκ τοῦ Δεινάρχου λέγει ὅτι ὁ λουτροφόρος ἦν παῖς ἔχων ὑδρίαν· «ἔθος ἦν τοῖς γαμοῦσι λουτρά μεταπέμπεσθαι κατὰ τὴν τοῦ γάμου ἡμέραν, ἔπεμπον δ' ἐπὶ ταῦτα τὸν ἐγγυτάτω γένους παῖδα ἄρρενα, καὶ οὗτοι ἐλουτροφόρου. Ἔθος δὲ ἦν καὶ τοῖς ἀγάμοις ἀποθανοῦσι λουτροφορεῖν καὶ λουτροφόρον ἐπὶ τὸ μνήμα ἐφίστασθαι· τοῦτο δὲ ἦν παῖς ὑδρίαν ἔχων· λέγει περὶ τούτων Δείναρχος ἐν τῷ κατὰ Θεοδότου καὶ ἐν τῇ κατὰ Καλλισθέλους εἰσαγγελίᾳ». Ὁ δὲ Πολυδεύκης (Γ', 43)· «καὶ λουτρά τις κομίζουσα λουτροφόρος Ἀθήνησι μὲν ἐκ τῆς Καλιβρόης, εἴτ' αὖθις ἐννεακρούνου κληθείσης, ἀλλαχόθι δὲ ὄθεν καὶ τύχοι» καὶ (Η', 66)· «τῶν δὲ ἀγάμων λουτροφόρος ἐν τῷ μνήματι ἐφίστατο, κόρη ἀγγεῖον ἔχουσα ὑδροφόρον, ὑδρίαν ἢ πρόχουον ἢ κραισστὸν ἢ κάλπικόν τὴν δὲ ἐφισταμένην εἰκόνα, εἴτε λουτροφόρος εἴη εἴτε ἄλλη τις ἐπίσθημα Ἰσαῖος κέκληκε», ὡς εἶδομεν ὅτι ἐκάλεσεν αὐτὴν καὶ ὁ Πλάτων. Ἄλλὰ περὶ τούτου ὁ Εὐστάθιος (εἰς Ἰλ. Ψ', 141)

διαφόρως πως· « τοῖς πρὸ γάμου τελευτῶσιν ἢ λουτροφόρος, φασίν, ἐπιτίθετο κάλπις εἰς ἐνδείξιν τοῦ ὅτι ἄλουτος τὰ νυμφικὰ καὶ ἄγονος ἄπεισιν ». Ἐπὶ τῆς τελευταίας ἰδίως ἐρειδόμενος μαρτυρίας ὡς ῥητῆς καὶ ἀκριβεστέρως καὶ παραβάλλων πρὸς αὐτὴν τὸ ἀνευρεθέντα μνημεῖον ὁ ἐντριβέστατος περὶ τὰ τοιαῦτα Στ. Κουμανούδης παρεδέξατο μὲν ἐπιτιθεμένην ἐπὶ τῶν τύμβων λουτροφόρον, ἀλλ' οὐχὶ κόρην ἢ γυναῖκα ἢ παῖδα ἦτοι εἰκόνα αὐτῶν ἔχουσαν κάλπιν, ἀλλ' ἀπλῆν λουτροδόχον κάλπιν ἢ ὑδρίαν· διὸ καὶ ἀνέλεξεν αὐτὴν ἐν τοῖς διαφοροῖς ἐπιθήμασιν ἢ ἐπιστήμασιν, ὧν ὁ μνησθεὶς ἀρχαιοδίφης παραδέχεται ὀκτώ εἶδη τὰ ἤδη προμνησθέντα. Τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν παρέχει δυσχέρειαν πρὸς κατανόησιν τοῦ ἔθους, εἴτε κόρη λουτροφόρος, ὑδρίαν ἔχουσα, εἴτε ἀπλῶς ὑδρία λουτροφόρος ἀπεικονίζετο, ἀλλ' εἰ καὶ οἱ λίθοι κράζουσιν ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, φαίνεται πως ἀντικείμενον τῇ γλωσσικῇ ἀναλογίᾳ καὶ παρὰ τὴν χρῆσιν τοῦ Πολυδεύκου καὶ Εὐσταθίου τὸ ὀνομάζειν λουτροφόρον οὐχὶ ἄνθρωπον κομίζοντα λουτρόν, ἀλλὰ πρᾶγμα ἢ σκεῦος, ὅπερ κατ' ἀναλογίαν ἔμελλε καλεῖσθαι μᾶλλον λουτροδόχη ἢ λουτροδόκη.

§ 30. Λίαν δὲ φυσικὸν καὶ εὐνόητον φαίνεται ὅτι οἱ τάφοι ὡς ἱεροὶ τόποι διεκοσμοῦντο καὶ διὰ στεφάνων καὶ ταινιῶν. Παρὰ Λουκιανῷ ὁ Χάρων ἐρωτᾷ τὸν ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν· « τί οὖν ἐκεῖνοι στεφανοῦσι τοὺς λίθους καὶ χρίουσι μύρῳ; ». Ἐν τινι δὲ ἐξ Ἀθηνῶν ληκύθῳ παρίσταται ἀνεγηγερμένη ἐπὶ τριβάθμου βάσεως στήλη πλουσίως τεταϊνωμένη ἢ περιδεδεμένη ταινίαις, πρὸς δὲ καὶ κεκοσμημένη ἄνωθεν δι' ἀνηρτημένης ληκύθου· δευτέρα δὲ λήκυθος κεῖται ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς βάσεως, ἐφ' ἧς κεῖται ἔτι καὶ ἄλλη πλατεῖα ταινία καὶ βαθύτερον που στέφανος κισσοῦ· γυνὴ δὲ τις ἀριστερόθεν κρατεῖ στενοτέραν ταινίαν, δι' ἧς φαίνεται ὅτι ἐπίσης θέλει περιδῆσαι τὴν στήλην, ἑτέρα δὲ, ἐν τῇ ἐσθῆτι αὐτῆς ὄλως ἐνειλημένη, γυνὴ φαίνεται παριστῶσα τὴν σύζυγον ἢ ἀδελφὴν τοῦ ὑπὸ τὸν λίθον κειμένου (Stackelberg, Gräber d. Hell. π. 45. Panofk. Εἰκ. Ἄρ. Β. Κ, 4). Πρὸς περίσπεψιν τῶν στηλῶν φαίνεται ὅτι ἦν ἰδίως εὐχρηστον τὸ σέλινον ὡς ἐλεόθρεπτον καὶ σχέσιν ἔχον πρὸς τὰς

λίμνας καὶ ποταμούς καὶ ἐπομένως ὡς πένθιμους ἀναμνήσεις παρέχον, ἢ καὶ ἄλλο τι τοιοῦτο πένθιμον φυτόν. Διὸ καί, ὅτε οἱ στρατιῶται τοῦ Τιμολέοντος εἶδον ἐμβάλλοντας ἡμιόνους σέλινα κομίζοντας, « τοῖς στρατιώταις ἐπῆλθε πονηρὸν εἶναι τὸ σημεῖον, ὅτι τὰ μνήματα τῶν νεκρῶν εἰώθαμεν ἐπιεικῶς στεφανοῦν σελίνοις », σημειοῖ ὁ Πλούταρχος (Τιμολ. 26). Διὸ « καὶ παροιμίαι τις ἐκ τούτου γέγονε τὸν ἐπισφαλῶς νοσοῦντα δεῖσθαι τοῦτον τοῦ σελίνου ». Ὁσαύτως καὶ ὁ Διογενιανὸς (Παρ. Η', 57) « τοῦ σελίνου δεῖται » ἐπὶ τῶν ἐπισφαλῶς νοσοῦντων « καὶ γὰρ εἰώθαμεν στεφανοῦν σελίνοις τὰ μνήματα ». Ἄλλὰ καὶ ἄλλη παροιμία, « σελίνου στέφανος πένθιμος », καὶ ἡ ἀτελέστερον ὑπὸ Σουίδα ἐρμηνευομένη, « οὗτος τοῦ σελίνου δεῖται, ἐπὶ τῶν πάνυ γερόντων καὶ ἐξησθενηκότων· ἐν γὰρ τοῖς πένθεσι σελίνου στεφάνους ἐφόρουν ».

§ 31. Ἐπὶ τέλους ὡς κόσμος τῶν τάφων ἀπαντῶσιν ἡμῖν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις καὶ πραγματικοὶ κήποι περὶ τὰ μνημεῖα, ἤτοι κηποτάφια, οἷον ἄλση τινὰ καὶ τεμένη ἱερά, διακριτέοι πάντως ἀπὸ τῆς ἀλλοίας ἀπλῆς διακοσμήσεως τῶν τάφων. Ἰδίως δὲ ἐν Ἀθήναις ἐπεβάλλετο ὑπὸ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πρὸς τοὺς τεθνεῶτας γονεῖς εὐσεβείας καὶ γενικωτέρα πρὸς διακόσμησιν τῶν τάφων ὑποχρέωσις, ἧς ἡ παράβλεψις συνεπήγετο μερικὴν τινὰ ἀτιμίαν· διότι κατὰ Ξενοφῶντα ('Απομ. Β', 2, 13) « ἐάν τις τῶν γονέων τελευτησάντων τοὺς τάφους μὴ κοσμήῃ, καὶ τοῦτο ἐξετάζει ἡ πόλις ἐν ταῖς τῶν ἀρχόντων δοκιμασίαις ». Ἐάν δὲ τὸ κοσμεῖν μόνον τοὺς τάφους ἰδίως τῶν γονέων ἀπηγεῖτο τόσον αὐστηρῶς παρ' ἐκάστου τῶν πολιτῶν, βεβαίως ἔτι ἐντονώτερον ἐπεβάλλετο αὐτοῖς τὸ σῶζειν αὐτούς, ἤτοι τὸ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν προσβαλλομένων καὶ ἐλευθεροῦν αὐτοὺς εἰς δουλείαν περιελθόντας. Ὡστε εὗρισκε μεγάλην καὶ βροντώδη ἀπήχησιν ἡ παρ' Αἰσχύλῳ διατυπωμένη παρακέλευσις, « ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶν ἔδη, θήκας τε προγόνων »· καὶ τῷ ὄντι οἱ Ἀθηναῖοι πολλαχῶς ἐδήλωσαν ὅτι οὐδαμῶς ἠπίσταντο σωτηρίαν, « θεῶν τε ἱερά καὶ προγόνων ἠρία προἰέμενοι ». Ἀφ' ἑτέρου δὲ

οἱ ἐν καιρῷ κινδύνων ὀφείλοντες ἀμύνεσθαι ὑπὲρ πατρίδος καὶ φεύγοντες ταύτην τὴν ὑποχρέωσιν λιπόστρατοι ἢ φυγόστρατοι, ὑπέκυπτον ἔτι μᾶλλον τῇ κοινῇ κατασχύνῃ καὶ τῇ ἐσχάτῃ ποινῇ τῆς προδοσίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπόψιν τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν πατρίων τάφων, ὡς διὰ πολλῶν δύναται τις ἰδεῖν ἐν τῷ κατὰ τοῦ φυγοστράτου Λεωκράτους λόγῳ τοῦ Λυκούργου, τούτῳ τῷ ἀπαρμιλλῷ μνημείῳ τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς πρὸς τοὺς πατρίους τάφους εὐσεβείας. Πάλιν δὲ ἡ ἀνοιξὶς καὶ σύλησις τῶν τάφων, τὸ τυμβωρυχεῖν, ἐθεωρεῖτο ὡς ἕκτακτον ἐν τοῖς ἄλλοις κακούργημασι τῆς κλοπῆς καὶ ἴσον περίπου τῇ ἱεροσυλίᾳ κακούργημα, ὁ δὲ τυμβωρύχος ἐπίσης, ὡς ὁ ἱερόσυλος, κατεδιώκετο δικαστικῶς οὐχὶ ὡς ἐπὶ ἰδιωτικῷ ἐγκλήματι δι' ἀπλῆς δίκης, ἀλλ' ὡς ἐπὶ δημοσίῳ διὰ τῆς γραφῆς, φρικώδεις δὲ ἦσαν αἱ ἀραί αἱ διὰ τῶν ἐπιτυμβίων ἐπανατεινόμεναι καὶ κατὰ τῶν ἀπλῶς μετακινησάντων καὶ κολοβωσάντων ὅπωςδῆποτε καὶ μέρος τι ἢ κόσμημα μνημείου μετὰ τῆς εὐλαβείας τοῖς προσφιλεστάτοις οἰκείοις ἀνεγηγερμένου.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΙΣ ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ

ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΙΣ ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ

Ἡ ΠΕΡΙ ΕΚΡΥΘΜΟΥ ΕΡΩΤΟΣ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙΝ

§ 1. Ὑπόθεσις τῆς ἐν τούτῳ τῷ παραρτήματι ἐρεύνης ἡμῶν πρόκεινται πολλά φαινόμενα τοῦ ιδιωτικοῦ βίου τοῦ Ἑλλήνος, ἀνήκοντα ἀποκλειστικῶς εἰς διαφόρους, ἀλλ' ὠρισμένους χρόνους, ἡλικίας καὶ περιστάσεις, καὶ διὰ τοῦτο χρήζοντα ἰδιαίτερας καὶ λεπτομερεστέρας ἐρεύνης· διότι καίτοι μὴ γενικά, συμπληροῦσιν ὁμῶς τὸ ἔθος καὶ τὸν ιδιωτικὸν βίον τοῦ Ἑλλήνος. Ἐκ τῶν φαινομένων τῶν τοιοῦτον ἔκρυθμον καὶ προσωρινὸν χαρακτῆρα φερόντων ὁρῶν κατατάξαι ἐν πρώτοις αὐτάς ἐκείνας τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων, αἵτινες εὐρίσκονται ἐν μεγίστῃ ἀντιθέσει πρὸς τὴν βάσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ οἴκου, τὸν νόμιμον γάμον. Διότι ἐκ τούτων τῶν παροδικῶν καὶ ἐκρύθμων σχέσεων ἐρμηνεύονται πολλά ἄλλως ἀνεξήγητα καὶ ἀνωμαλώτατα φαινόμενα περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ γυναικείου φύλου, ἧς εἰκόνα ἐσχεδιάσαμεν ἀλλοχοῦ (Δοκίμ. Τομ. Α΄. Κεφ. Ι΄, σ. 158-177), περὶ τὴν νόμιμον γαμικὴν σχέσιν τῶν δύο φύλων, περὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν βαρέων περιορισμῶν τοῦ συζυγικοῦ βίου καὶ τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης ἀνάγκης τοῦ συντηρεῖν καὶ ἀνατρέφειν οἰκογένειαν καὶ τέκνα,

περὶ τὴν συχνάκις ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πολιτικῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ δραματικῇ ποιήσει ἐπανερχομένην καταφορὰν κατὰ τοῦ γυναικείου φύλου καὶ τῶν ἀτελειῶν αὐτοῦ, καὶ τέλος περὶ τὴν σχεδὸν παντελῆ ἀπουσίαν ἐν τοῖς ἀρχαίοις δράμασι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τοῦ κυριώτερου μοχλοῦ τοῦ κατὰ τὸν νεώτερον καὶ χριστιανικὸν πολιτισμὸν ἐξεγείροντος τὴν φυσικὴν νωθρότητα καὶ ραστώνην τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐξευγενίζοντος τὰς ψυχικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις τῶν ἄλλως φύσει πρὸς τὴν ἀποκτηνοῦσαν καὶ ἀποκτείνουσαν τὸ πνεῦμα ὕλην ρεπόντων προσώπων ἑκατέρου τοῦ φύλου καὶ ἐμπειοῦντος θάβρος καὶ δυνάμιν πρὸς τὸ ὑπομένειν τὰς δυσφορήτους κακουχίας πασῶν τῶν οἰκογενειακῶν καὶ κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων· ἐν ἐνὶ λόγῳ, τοῦ ἀγνοῦ καὶ σεμνοῦ μεταξὺ δύο προσώπων ἑκατέρου τοῦ φύλου ἕρωτος. Περὶ τῶν τοιούτων ὀφείλομεν ποιεῖσθαι λόγον ἐνταῦθα τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐν πολλοῖς μανθάνομεν, ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ συχνάκις ἐν τῷ ἀρχαίῳ βίῳ ἢ τὸ ἀπλοῦν ἔθος, ὁ ἀγραφὸς οὗτος νόμος καὶ ἡ πηγὴ τοῦ τελεσφόρου θετικοῦ δικαίου, ἢ καὶ αὐτὴ ἡ θετικὴ καὶ γραπτὴ νομοθεσία ἐπροστάτευσαν αὐτῶν πολλῶ μᾶλλον, ἢ ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ ἀνηθικότης αὐτῶν ἢ κρινομένη κατὰ τὸ ἀσφαλές καὶ ἀλάνθαστον κριτήριον τῆς τε τῶν ἀρχαίων ἠθικῶν φιλοσόφων καὶ τῆς νεωτέρας τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ ἠθικῆς. Διὰ ταύτην τὴν διαφορὰν τοῦ σημερινοῦ κριτηρίου συνέβη καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ σημασία τούτου τοῦ ζητήματος παρὰ τοῖς νεωτέροις κριτικοῖς ἱστοριογράφοις καὶ ἠθολόγοις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου, ὧν οἱ μὲν κατεξανέστησαν σφοδροὶ κατήγοροι τῆς διαφθορᾶς τούτου τοῦ ἀρχαίου βίου, τινὲς δὲ πάλιν ἐπειράθησαν ἀποπλῦναι πάντα ῥύπον ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ πανηγυρικῷ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν παρερμηνεύσαντες καὶ τὰς σαφειστάτας τῶν ἐνδείξεων καὶ μαρτυριῶν, τινὲς δὲ καὶ ἀμερολήπτως ἐβάδισαν τὴν μέσσην ὁδόν, κλίνοντες τὸ οὖς πρὸς τε τὰς ἐνοχοποιητικὰς καὶ τὰς ἀθλωτικὰς ἐνδείξεις κατὰ τὸ « μὴ δίκην δικάσης, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσης », καὶ διὰ τοῦτο τὴν δικαιοτάτην γνώμην ἀποφηνάμενοι, ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἐπεικειστάτην, περὶ τούτου τοῦ ἀπολύτως δυσδιαλύτου, ἀλλὰ πάντως σκανδαλώδους ζητήματος. Ἄλλὰ τοιούτων

ζητημάτων ἢ ἀμερόληπτος καὶ κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἤττον λεπτομερῆς ἐξέτασις οὐδαμῶς δύναται ἐλλείπειν ἐν πλήρει καὶ μὴ παντάπασιν ἠκρωτηριασμένη ἐκθέσει τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου καὶ ἔθους, διότι ἔσχον μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ ἰσχύον ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ τῶν ἐταιρῶν καὶ τὸ τῶν παιδικῶν στοιχεῖον.

§ 2. Ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία καὶ νομοθεσία ἐν γένει ἀπέδιδον τὸ καθ' ἑαυτὰς οὐ μικρὰν σημασίαν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν οἰκῶν καὶ τὴν γαμικὴν συνάφειαν καὶ τὰ συνοικέσια τῶν τοῦ οἴκου μελῶν καὶ μόνον χάριν τῶν πολιτικῶν καὶ ὀρησκευτικῶν θεσμῶν, οἵτινες πολυειδῶς στηρίζονται ἐπὶ τῆς οἰκογενείας ὡς ἀρχικῆς καὶ ἐδραίας βάσεως παντὸς τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Διὸ καὶ ἡ διὰ τῶν νομίμων γάμων διαιώνισις τῶν οἰκογενειῶν ἦν παρ' ἐκείνοις οὐχὶ μόνον ἰδιωτικοῦ συμφέροντος ἢ εὐζωίας ὑπαγόρευσις, ἀλλὰ καὶ σπουδαία φροντίς τοῦ δημοσίου καὶ τῆς πόλεως, ὡς ἐν Ἀθήναις ἦν νόμῳ προστεταγμένη καὶ ἀνατεθειμένη τῷ ἄρχοντι ἢ περὶ τοῦ μὴ ἐξερημοῦσθαι τοὺς οἴκους ἐπιμέλεια· διὸ καὶ ὁ Πλάτων (ἐν Νόμοις Δ. σ. 721 καὶ Ε'. σ. 774) ὁ ἐν τοῖς Νόμοις αὐτοῦ διορθῶν τὰ ἐν τῇ Πολιτείᾳ ῥηθέντα περὶ τῆς κοινογαμίας, καὶ ὑπερμαχῶν τῆς ἀνάγκης καὶ ἱερότητος τῶν γάμων ὡς καθαρᾶς καὶ ἀενάου πηγῆς, ἀναδιδούσης ἐξ ἑκάστου τῇ ὀρθῇ πολιτείᾳ διαδόχους αὐτοῦ πολίτας γνησίους καὶ ὠφελίμους αὐτῇ καὶ ἱεροπρεπεῖς ὑπηρέτας τοῖς αἰωνίοις θεοῖς καὶ δι' ἄλλων ἠθικῶν λόγων καὶ παραινέσεων κανονίζει τὰ τῶν τοιούτων συμφερόντων τῇ πόλει καὶ οὐχὶ ἡδίστων ἑαυτῷ ἑκάστου γάμων καὶ διὰ ῥητῆς ποινικῆς ζημίας καὶ ἀτιμίας ἤθελε ζημιῶν τοὺς ἐπέκεινα τῶν πέντε καὶ τριάκοντα ἐτῶν ἀγάμους μείναντας, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σπαρτιατικὴν νομοθεσίαν, ὡς καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι ἐν πολλοῖς ἠθικοῖς καὶ πολιτικοῖς ζητήμασιν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ θετικῇ νομοθεσίᾳ πολλῶν πόλεων εὐρίσκομεν τὴν σπουδαίαν μέριμναν καὶ ἐπέμβασιν μάλιστα τῆς πολιτείας, προβαίνουσας καὶ εἰς νομικὴν καταδίωξιν καὶ εἰς ἄλλας κατὰ τῶν ἀγάμων ποινὰς διὰ νόμου διωρισμένας καὶ ἐπιβαλλομένας. Οὕτως ἐν Σπάρτῃ ἦν νενομισμένη οὐχὶ μόνον ζημία ἀγάμιου, ἀλλὰ καὶ

ὄψιγαμίου, καὶ ἡ μεγίστη πασῶν διὰ τὸν ὄλως πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν χαρακτήρα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ἡ ζημία κακογαμίου. Πρὸς δὲ τῇ ζημίᾳ προσετίθετο καὶ ἡ ἀτιμία· διότι οὐχὶ μόνον ἀπείργοντο οἱ ἄγαμοι ἀπὸ τῆς ἐν ταῖς γυμνοπαιδίαις θέας, ἀλλὰ καὶ κατὰ διαταγὴν τῶν ἀρχόντων ἐν καιρῷ χειμῶνος περιήρχοντο κύκλῳ τὴν ἀγορὰν γυμνοί, καὶ ἦσαν ἠναγκασμένοι ἄδειν εἰς ἑαυτοὺς ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει ᾧδὴν ἐπίτηδες πεποιημένην καὶ λέγουσαν, ὅτι ἔπασχον δίκαια, ὡς ἀπειθοῦντες τοῖς νόμοις τοῖς πατρίδας· ἔτι δὲ ἐστεροῦντο καὶ πάσης τιμῆς καὶ θεραπείας, ἣν ἐν τῷ αὐτῷ πολιτεύματι κατὰ χρέος καὶ πολιτικὴν ἀγωγὴν παρεῖχον οἱ νεώτεροι τοῖς πρεσβυτέροις. Ἄλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς νομοθεσίαις φαίνεται ὅτι γενικῶς ὑπῆρχε τοιαύτη ἔννομος διάταξις, διὰ τῶν ἐπαπειλουμένων τοῖς παραβάταις ζημιῶν καὶ ποινῶν ἀναγκάζουσα τοὺς πολίτας πρὸς τοὺς νομίμους γάμους καὶ τὰς παιδοποιίας· καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ἀναφέρεται ὑπάρχουσα γραφὴ ἀγαμίου, εἰ καὶ τινες μὲν ὄλως ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξίν τοιούτων ὠρισμένων νόμων καὶ δικῶν ἢ γραφῶν ἀγαμίου, τινὲς δὲ, παραδεχόμενοι τὴν ὑπαρξίν τοιούτου νόμου, νομίζουσιν, ὅτι οὗτος ἔπεσεν εἰς ἀχρηστίαν καὶ ἐγένετο ἄκυρος, τινὲς δὲ πάλιν θέλουσιν ἐπιστηρίζεσθαι εἰς τὴν προσωπικὴν μόνον περὶ γάμου ἰδέαν τοῦ Σόλωνος, ἔστις, συμβουλευόμενος ὑπὸ τινος ὄπως τάξῃ ἐπιτίμιον κατὰ τῶν ἀγάμων, εἶπε: «χαλεπόν, ὦ ἄνθρωπε, φορτίον ἢ γυνή». Ἄλλὰ δι' αὐτοὺς τούτους τοὺς περιορισμοὺς ἀπέβαλλεν εὐκολώτατα καὶ συχνότατα ὁ γάμος τὸν γνησίως ἠθικὸν χαρακτήρα αὐτοῦ καὶ μετεποιεῖτο εἰς ὄλως νομικὴν ἀνάγκην καὶ, μηδαμῶς λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἠθικῆς κλίσεως καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης, ὧφειλεν ὁ ἀνὴρ συνοικεῖν νομίμῳ γυναικὶ ἐπὶ γνησίων παιδῶν ἀρότῳ. Τὸν αὐτὸν καθαρῶς νομικὸν χαρακτήρα εἶχον καὶ τὰ περὶ τὴν τιμωρίαν τῶν περὶ τὸν γάμον ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐγκλημάτων. Διότι ἡ μοιχεία ἔθεωρεῖτο πρὸ πάντων ὡς καταστροφή τῆς οἰκιακῆς εἰρήνης, καὶ οἱ μοιχοὶ ὡς λυμαντῆρες τῆς πρὸς τοὺς ἀνδρας αὐτῶν φιλίας τῶν γυναικῶν, συλλαμβανόμενοι ἐπ' αὐτοφῶρῳ, ἀπεκτείνοντο νηποινεῖ ὑπὸ τοῦ παθόντος, λαμβάνοντος οὕτως ἄμεσον δίκην τῆς προσγενομένης

αὐτῷ οὐχὶ τόσον ὕβρεως καὶ προσβολῆς, ὅσον τῆς εἰς ξένα δικαιώματα ἐπεμβάσεως καὶ καταργήσεως τοῦ γαμικοῦ συμβολαίου, οὗ κύριος σκοπὸς ἦν ἡ νόμιμος παιδοποιία γνησίων τέκνων καὶ πολιτῶν. Καὶ τοῦτο συνέβαιεν οὐχὶ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ θετικῇ νομοθεσίᾳ πολλῶν ἄλλων πόλεων, ὡς αὐστηρότατον παράδειγμα τούτου παρέχει ἡ τῆς Τενέδου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ παροιμιώδης διαμεινάσα φράσις «Τενέδιος πέλεκυς», καὶ αὐτὰ τὰ Τενέδια νομίσματα τὰ ἔχοντα ἔμπροσθεν μὲν δύο κεφαλὰς ἐπὶ ἑνὸς τραχήλου (ὡς κεφαλὴν Ἴανου) ἀνδρὸς γενειῶντος δαφνηφόρου καὶ γυναικός, ὀπισθεν δὲ ἀμφίστομον πέλεκυν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρητικὴ νομοθεσία τοῦ Πλάτωνος (Νομ. Θ. σ. 874. c.) διέταττε τὰ αὐτά· «ἐὰν ἐλευθέραν γυναῖκα βιάζηται τις ἢ παῖδα περὶ τὰ ἀφροδίσια, νηποινεῖ τεθνάτω ὑπὸ τε τοῦ ὕβρισθέντος βία καὶ ὑπὸ πατρός, ἢ ἀδελφῶν ἢ υἱέων· ἐὰν τε ἀνὴρ ἐπιτύχη γαμετῇ γυναικὶ βιαζομένη, κτείνας τὸν βιαζόμενον, ἔστω καθαρὸς ἐν τῷ νόμῳ». Τοῦτο αἰνίττεται καὶ τὸ ὠραῖον λογοπαίγνιον τοῦ Μενάνδρου· «Οὐκ ἔστι μοιχοῦ πρᾶγμα τιμιώτερον· θανάτου γάρ ἔστιν ὦνιον». Τουναντίον δὲ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὕβρεως καὶ τὴν ἀπόσβεσιν τῆς ἐξάψεως τοῦ ὕβρισθέντος, καὶ μάλιστα, ἐὰν ἐγίνετο ἐπὶ δικαστηρίου ἀγωγῇ, ἣν ἀσυγχώρητος ἡ τοιαύτη αὐτοδικία· ἀντὶ δὲ τοῦ θανάτου ἐπεβάλλοντο εἰς τὸν ἐπ' αὐτοφώρῳ ληφθέντα ἄλλαι βαρεῖαι ἢ ἀτιμωτικαὶ ποιναί, ἐν αἷς κατατακτέον καὶ τὴν ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους διαβόητον γενομένην ραφανίδωσιν καὶ τὸν παρατιλμὸν (ραφανιδουσθαι, παρατίλλεσθαι, τέφρα τίλλεσθαι). Ἐνίοτε δ' ὁ φωραθεὶς διεπράττετο ἀπαλλάττεσθαι ἀπὸ βαρείας ποινῆς ἢ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θανάτου διὰ χρηματικῆς προσφορᾶς. Καὶ αὕτη δὲ ἡ μοιχαλὶς ὑπέκειτο εἰς ἀτίμωσιν ἢ στέρησιν τῶν μόνων πολιτικῶν δικαιωμάτων αὐτῆς, τῆς μόνης τιμῆς, ἣτις ἦν δεδομένη αὐτῇ, τοῦ κοινωνεῖν τῶν δημοσίων τελετῶν. Τὴν τοιαύτην ἀτίμωσιν κατὰ τὴν ἐν τῷ ἀττικῷ ποινικῷ δικαίῳ σημασίαν τῆς λέξεως ἀναφέρει ὁ παρ' Αἰσχίνῃ (κατὰ Τεμάρχου, 183) νόμος, «ὅς οὐκ ἔῃ τὴν γυναῖκα, ἐφ' ἣ ἂν ἄλλῳ μοιχός, κοσμεῖσθαι, οὐδὲ εἰς τὰ δημοτελῆ ἱερά εἰσιέναι, ἵνα μὴ τὰς ἀναμαρτήτους τῶν γυναικῶν ἀναμιγνυμένη διαφθείρη· ἐὰν δ' εἰσὶν ἡ

κοσμήται, τὸν ἐντυχόντα κελεύει παραρρηγνύειν τὰ ἱμάτια καὶ τὸν κόσμον ἀφαιρεῖσθαι καὶ τύπτειν εἰρχόμενον θανάτου καὶ τοῦ ἀνάπηρον ποιῆσαι». Θάνατος ἔμῳ οὐδέποτε ἐπεβάλλετο κατὰ τῆς τοιαύτης γυναικός· διὸ μεγάλως ἀπατάται ὁ τῶν Αἰθιοπικῶν συγγραφεὺς Ἡλιόδωρος εἰσάγων τὴν Θεραπαινίδα λαλοῦσαν περὶ τίνος συμβάντος ἐν Ἀθήναις· «εἰ γὰρ ἐμὲ θεράπαιναν οὔσαν καὶ ἀργυρώνητον ἠγῆ χαλεπὸν εἶναι προσομιλοῦσαν ἀλῶναι, τίνος ἐκείνην ἀξίαν ἂν εἴποις εἶναι τιμωρίας, ἢ καὶ εὐγενῆς εἶναι φάσκουσα καὶ νόμῳ τὸν συνοικῶντα ἔχουσα καὶ θάνατον τὸ τέλος τοῦ παρανομήματος μοιχᾶται;» (Αἰθιοπ. Α', 11). Ἐπίσης ἄτιμος ἐκρίνετο καὶ ὁ τοιαύτην γυναῖκα διατηρῶν παρ' ἑαυτῷ σύζυγος. Ἰδιάζουσα ποιηὴ τῶν μοιχαλίδων, διασωθεῖσα καὶ εἰς ἡμᾶς, ἦν ἢ ἐν Κύμῃ ἐπιβαλλομένη, ἔνθα τῶν γυναικῶν τὴν ἐπὶ μοιχείᾳ ληφθεῖσαν, ἀγαγόντες εἰς ἀγοράν, ἐπὶ λίθου τινός ἐμφανῆ πᾶσι καθίστασαν· εἶτα οὕτως ἀνεβίβαζον ἐπὶ ὄνου καὶ τὴν πόλιν κύκλῳ περιαχθεῖσαν ἔδει πάλιν ἐπὶ τὸν αὐτὸν λίθον καταστῆναι καὶ τὸ λοιπὸν ἄτιμον διατελεῖν ὀνοβάτιν προσαγορευομένην» (Πλουτ. Ἑλλ. Ζητ. 9). Ἐπίσης καὶ κατὰ τοῦ μοιχοῦ ἀνδρὸς ὑπῆρχον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος διάφοροι ποιναί· ἐν Γορτύνῃ τῆς Κρήτης ὁ ἀλοὺς μοιχὸς ἤγετο ἐπὶ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐστεφανοῦτο ἐρίῳ ἐλεγχθεὶς· ἐν τῇ παρὰ Λοκροῖς τοῖς ἐπιζεφυρίοις νομοθεσίᾳ τοῦ Ζαλεύκου ἦν προστεταγμένον τὸ ἐκκόπτεσθαι τοὺς ὀφθαλμοὺς τὸν ἀλόντα μοιχόν· οἱ δὲ Λεπρεᾶται, κάτοικοι τοῦ ἐν Ἰλίδι Λεπρέου, ὄσους ἐλάμβανον μοιχοὺς, περιῆγον τρεῖς ἡμέρας περὶ τὴν πόλιν δεδεμένους καὶ ἠτίμουν διὰ βίου, τὴν δὲ γυναῖκα ἔνδεκα ἐπ' ἀγορᾶς ἄζωστον ἐν χιτῶνι διαφανεῖ ἴστασαν καὶ ἠτίμουν. Ὁμοίως καὶ ἡ ἀτίμωσις παρθένου ἐθεωρεῖτο μόνον ὡς ἐπέμβασις εἰς ἀλλότρια δικαιώματα, καὶ ὅπερ ὁ Πλούταρχος παρατηρεῖ περὶ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Μενάνδρου, ὅτι ἐν αὐταῖς αἱ φθοραὶ τῶν παρθένων εἰς γάμον ἐπικεικῶς καταστρέφουσιν, τοῦτο συνέβαινε πιθανῶς καὶ ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ, ἤτοι ἢ ἐκ τῆς τοιαύτης παρθενοφθορίας ἀτιμία ἢ ὕβρις ἐξιστάτο ἐντελῶς διὰ τῆς ἐπιγινομένης συζεύξεως τῶν ἐνόχων. Ἔτι δὲ καὶ ἡ ἀρπαγὴ αὐτὴ καὶ ἡ βία ἢ κατ' ἐλευθέρων γυναικῶν ἀσκουμένη

έτιμωρείτο διά προστίμων, θεωρουμένη ως ελαφρά ὕβρις ἢ κάκωσις, ὅπερ ὁμως δι' αὐτὸ τοῦτο κρίνεται καὶ ως λίαν ἄτοπον καὶ ἄλογον.

β. 3. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς νομικῆς σημασίας τῆς σχέσεως τῶν δύο φύλων καὶ ἡ παλλακεία τοῦτο μόνον εἶχε τὸ δυσάρεστον καὶ προσκρούον διὰ τὸν Ἕλληνα, ὅτι οἱ καρποὶ αὐτῆς, θεωρούμενοι ως νόθοι υἱοὶ καὶ πολῖται, ἑστεροῦντο τῶν ἀστικῶν ἢ τουλάχιστον τῶν οικογενειακῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων, ὧν ἀπήλασον οἱ καρποὶ τοῦ νομίμου γάμου, οἱ μόνοι γνήσιοι παῖδες τε καὶ πολῖται, ἐν τῇ ἀττικῇ μάλιστα πολιτείᾳ, ἐνθα ἀπηρτεῖτο αὐστηρῶς ἢ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν γονέων ἐλευθέρων καὶ ἀστῶν καταγωγή· διὸ τὸ οικογενειακὸν δίκαιον μόνοις τοῖς ἐξ ἀστῆς καὶ ἐγγυητῆς γυναικὸς ἀπέδειξε τὴν γνησίαν καταγωγήν καὶ φυσικὰ κληρονομίας δικαιώματα, ἀποποιούμενον τοῖς μὴ τοιοῦτοις ἢ τοῖς νόθοις πᾶν δικαίωμα κληρονομίας, καὶ ἀποδίδον αὐτοῖς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τὸ μέγιστον χιλίων δραχμῶν πατρικὴν δωρεάν, καὶ ταῦτα τὰ ἐκ τῶν πατρῶων διδόμενα τοῖς νόθοις μέχρι χιλίων δραχμῶν ἑκαλοῦντο νοθεῖα· καὶ οὐχὶ μόνον ἐμειονέκτουσαν τῶν γνησίων παιδῶν οὗτοι οἱ νόθοι, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐλλείψει γνησίων παιδῶν οὐδ' ἀγχιστείας μετεῖχον καὶ ἀπελάμβανον τὰ χρήματα οἱ ἐγγυτάτω τοῦ γένους ὄντες. Ἐπὶ τέτοιους ἄοιστα ἀναπτύσσει τὴν κατάστασιν τῶν γυναικῶν ὑπὸ πάντα τὰ εἶδη τῆς μετὰ τῶν ἀνδρῶν σχέσεως αὐτῶν ὁ γενικὸς χαρακτηρισμὸς τῶν τριῶν τούτων κατηγοριῶν (Δημοσθ. κατὰ Νεκίρας 129)· «τάς μὲν ἑταίρας ἡδονῆς ἕνεκ' ἔχομεν, τὰς δὲ παλλακάς τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος, τὰς δὲ γυναῖκας τοῦ παιδοποιεῖσθαι· γνησίως καὶ τῶν ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν». Ἀστικῶν ὁμως καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων ἦσαν οὐχὶ ἐντελῶς ἴσμοιροι. Κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους ἀναφέρονται μὲν παραδείγματα τούτου, ὅτι χάριν εὐαρεστήσεως πρὸς τὸν ἴδιον ἄνδρα καὶ πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων καὶ δυσαρεσκειῶν ἢ ἀνοχῆ τῶν νομίμων συζύγων πρὸς τὴν ἔκνομον ταύτην κατάστασιν τῆς παλλακείας ἔφθανεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε αὐταὶ καὶ ἐθῆλαζον καὶ ἀνέτρεφον πολλάκις τὰ τέκνα τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν, εἰ καὶ ἀναφέρονται ταῦτα εἰς βαρβαρικὸν ἔθος· ὡς παρὰ τοῖς Τρωσίν ἢ

Ἄνδρομάχη ἐπέιχε πολλάκις τὴν θηλὴν τοῖς νόθοις τοῦ Ἐκτορος καὶ οἱ παρά τοῖς αὐτοῖς ἰέρεια τῆς Ἀθηνᾶς Θεανώ, χαριζομένη τῷ συζύγῳ αὐτῆς, ἔτρεφε τὸν νόθον υἱόν, φιλοῦσα αὐτὸν ἴσα τοῖς τέκνοις· καὶ ὁ Πρίαμος δὲ ἀναφέρεται ἔχων πολλὰς γυναῖκας ἐν τοῖς μεγάροις αὐτοῦ καὶ γεννήσας ἐξ αὐτῶν ἐπίσης τοῖς νομίμοις καὶ γνησίοις προσφιλῆ τέκνα. (Παραβλητέα καὶ τὰ παρ' Ἑβραίοις παραδείγματα, τὸ τοῦ Ἀβραάμ, παρ' ᾧ ἡ ἰδία αὐτοῦ γυνὴ Σάρρα κατακλίνει τὴν δούλην Ἄγαρ, τὸ τοῦ Ἰακώβ τοῦ λαμβάνοντος παρά τῶν χειρῶν τῶν δύο νομίμων αὐτοῦ γυναικῶν δύο πολλακᾶς). Τοῦναντίον τὸ τῶν Ἑλληνίδων νομίμων γυναικῶν αἰσθημα κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἦν μὲν ἐνίοτε παράβλεψις τῶν μακρὰν τῆς ἐστίας καὶ τῆς συζυγικῆς στέγης ἐρώτων τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ μεγάλη ζηλοτυπία καὶ καταφορὰ κατὰ τούτων τῶν ἀντιζήλων, ἐὰν τυχὸν συνώκουν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, καὶ τοῦτο ἴσως διότι οὐδαμῶς ἐτόλμα ὀργίζεσθαι καὶ καταφέρεσθαι κατὰ τοῦ ἀπίστου ἀνδρός· διὸ καὶ φαίνεται χαρακτηριστικὸς τοῦ γενικοῦ ἔθους ὁ λόγος τῆς συζύγου τοῦ Ἡρακλέους Δηϊανείρας: «τὸ δ' αὖ ξυνοικεῖν τῆδ' ὁμοῦ τίς ἂν γυνὴ δύναιτο, κοινωνοῦσα τῶν αὐτῶν γάμων;» (Σοφοκλ. Τραχίνιαί 536-7). Τὴν αὐτὴν ζηλοτυπίαν καὶ ὁμοίας σφοδρὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πάθους μαρτυροῦσι καὶ ἄλλα παραδείγματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ὡς ἡ τοῦ Φοίνικος μήτηρ Ἰπποδάμεια ἐπειράθη ἐκδικηθῆναι τὴν παλλακίδα τοῦ συζύγου Ἀμύντορος διὰ τοῦ ἰδίου αὐτῆς υἱοῦ, ἐφελκύνοντος ἑαυτῷ τὸν τῆς παλλακίδος ἔρωτα καὶ οὕτως ἀποσπῶντος αὐτὴν ἀπὸ τοῦ πατρὸς (Παράβαλε καὶ τὰ Γραφικὰ τοῦ Ρουβὴν καὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαβίδ). Ἄλλ' ὁμως καὶ παρά τὴν ζηλοτυπίαν ταύτην φαίνεται, ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο συνέβαινε, καὶ σπανιώτατα μόνον εὑρίσκονται παραδείγματα ἀνδρῶν, οἵτινες ἀπείχοντο προφιλῶν παλλακίδων, ὡς τὸ τοῦ Λαέρτου· ἀλλὰ καὶ κατὰ μεταγενεστέρους χρόνους ἐξηκολούθει ἡ αὐτὴ ἀνοχὴ καὶ ἐπιείκεια, παρεχομένη ὑπὸ τε τῆς συνηθείας καὶ τῆς νομοθεσίας εἰς τὴν παλλακειάν, ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς ἐσήμαινεν, ὅτι ἦν παραδεδεγμένη καὶ συγκεχωρημένη καὶ ἡ δίγαμία. Μοναδικὸν παράδειγμα ταύτης καὶ ὑπὸ ἰδιαιτέρων περιστάσεων συνο-

δευόμενον καὶ αἰτιολογούμενον ἦν τὸ τοῦ βασιλέως τῶν Σπαρτιατῶν Ἀναξανδρίδου, ὅστις χάριν πολιτικῶν λόγων καὶ ἀποδόσεως διαδόχου καὶ κληρονόμου τῆς βασιλικῆς γενεᾶς τῶν Εὐρυσθενειδῶν, ἠναγκάζετο ὑπὸ τῶν ἐφόρων πρῶτον μὲν ὅπως ἀπωθήσῃ τὴν περιλημμένην αὐτῷ στείραν σύζυγον, εἶτα δὲ μὴ στέρξας τοιαύτην θυσίαν, ὅπως παραλάβῃ καὶ ἄλλην γυναῖκα τεκνοποιόν· ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἀναγκασθεὶς εἰς τοιαύτην διγαμίαν, ἀπεφάσισεν, ὅπως ἔχῃ δύο ἰδιαιτέρας ἐστίας καὶ συντηρῇ δύο οἰκογενείας καὶ ἔπραττεν ἐναντίον τοῦ σπαρτιατικοῦ ἔθους· καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς Ἕλλησι τοιαύτη διγαμία κατ' ἀνάγκην ἔμελλεν ἰδρῦειν δύο ἰδιαιτέρας καὶ κεχωρισμένας οἰκογενείας. Τοιαύτην διγαμίαν ἠθέλησάν τινες ἀποδοῦναι καὶ τῷ φιλοσόφῳ Σωκράτει, ἀλλ' αὕτη εὐκολώτατα καὶ ὑπ' ἀρχαίων (οἷον ὑπὸ Παναιτίου τοῦ Ῥοδίου) καὶ ὑπὸ νεωτέρων διεψεύσθη ἀρκούντως καὶ δι' ἄλλων λόγων καὶ διὰ τοῦ κυριωτάτου ὅτι ἡ τοσαύτην ἐωλοκрасίαν ἀπιθάνων λήρων καταχέασα κατὰ τοῦ μεγάλου ἠθολόγου κωμῳδία οὐδαμῶς ἔμελλε παραλείπειν ἀμνημόνευτον τοιαύτην ἀντιβαίνουσαν τῷ ἐλληνικῷ ἔθει διγαμίαν. Μετὰ τοῦ περὶ Σωκράτους τούτου μύθου ἀνηρέθη καὶ ὁ περὶ τῆς διγαμίας Εὐριπίδου καὶ ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ εἰδησις ὅτι κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον μετὰ τὸν λοιμὸν ἐγένετο ἐν Ἀθήναις ψήφισμα, ὅπως ἔχῃ μὲν τις μίαν ἀστὴν νόμιμον γυναῖκα, τεκνοποιῇ δὲ καὶ ἐξ ἑτέρας, οὐδαμῶς τεκμηριοῖ, ὅτι καὶ τότε ἐπῆλθεν ἡ συνήθεια τοιαύτης διγαμίας, ἐν ἣ ἑκάτερα τῶν γυναικῶν ἠδύνατο ἔχειν ἴσα συζυγικά δικαιώματα. Τοῦναντίον οὐδ' ἀναφέρεται που παράδειγμα, ὅτι καὶ αὕτη ἡ παλλακὴ κατέλαβέ ποτε παρὰ τῷ ἀνδρὶ ὑπεροχὴν ἐπιτρόφης καὶ κράτους τοιαύτην, οἷαν παρέχουσιν καὶ βασιλικαὶ οἰκογένειαι τῶν μέσων αἰώνων. Ἐν τούτοις αἱ περιστάσεις, ἐν αἷς ἡ παλλακὴ ἐκινδύνευε καταλαμβάνειν τὸν τόπον τῆς οἰκοδεσποίνης, ὡς συντηρουμένη πρὸς ἀπόκτησιν ἐλευθέρων μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐντελῶς γνησίων παιδῶν, προεβλέφθησαν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ πολλαχῶς ὑπερησπίσθησαν ὑπ' αὐτοῦ· διότι ὁ μὲν ἐπ' ἀπόφωρον λαμβανόμενος μοιχὸς ἐπὶ παλλακῇ, «ἦν ἂν τις ἔχῃ ἐπὶ ἐλευθέροις παισὶ, νηποινεὶ ἐφρονεῦετο ὑπὸ τοῦ φωράσαντος ἀνδρός,

ἀπαραλλάκτως, ὡς καὶ ὁ ἐπὶ νομίμῳ γυναικί· ἀλλὰ καὶ τακτικὰ συμβόλαια φαίνεται ὅτι συνωμολογοῦντο περὶ παραδόσεως καὶ ἐλευθέρων πολιτίδων ἐπὶ παλλακείᾳ. «Οἱ ἐπὶ παλλακίδι διδόντες τὰ ἑαυτῶν πάντες πρότερον διομολογοῦνται περὶ τῶν δοθησομένων ταῖς παλλακίς» (Ἰσαίος, Περὶ Πυρ. κλ. 39 κ. ἐξῆς).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΕΤΑΙΡΩΝ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙΝ

§ 1. Ἀρχόμενοι τοῦ περὶ ἐταιρῶν ἢ δημοσίων γυναικῶν λόγου, προτάσσομεν τὴν διπλὴν παρατήρησιν, ὅτι οὔτε ὑπάρχει δυνατόν παρασιωπῆσαι παντάπασι τὰ περὶ αὐτῶν, διότι μένει ἀτελής ἡ εἰκὼν τοῦ ἀρχαίου βίου, καθ' ὅσα μάλιστα ἀναφέρονται εἰς τὰ περὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν γυναικῶν, εἰ καὶ δύναται ἐκληφθῆναι ἀδίκως ὡς σκανδαλώδης ἡ περὶ αὐτῶν μνεία, οὔτε πάλιν δυνάμεθα συμπεριλαβεῖν ἐνταῦθα κατ' ἕκτασιν τὰ περὶ αὐτῶν, περὶ ὧν ἄλλως τε εὐρίσκει τις ἄφθονον ὕλην παρά τε τῷ Ἀριστοφάνει καὶ τοῖς λοιποῖς κωμικοῖς, καὶ παρά τῷ Λουκιανῷ καὶ Ἀθηναίῳ (Βιβλ. ΙΓ'). Καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων δὲ ὁ βαθὺς γνώστης καὶ ἐνθερμος μετὰ λόγου ὑπέρμαχος καὶ θαυμαστής τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ Ἰάκωβος ἐν τοῖς Ἀναμίκτοις αὐτοῦ καὶ ὁ ἐμβριθὴς καὶ ἐφεκτικώτερος ἐπικριτὴς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Βίου Β. Α. Βέκκερ σεμνῶς καὶ ἐν δέοντι τῷ μέτρῳ ἐξέθησαν τὰ περὶ αὐτῶν. Ὁ πρῶτος μάλιστα τῶν μνησθέντων ἀρχαιομαθῶν προσέθηκε τῇ γενικῇ περὶ ἐταιρῶν ἐρεύνη αὐτοῦ καὶ σύντομον βιογραφίαν τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν.

§ 2. Ἐν πρώτοις μανθάνομεν, ὅτι αἱ γυναῖκες αὐταὶ αἰτίαι ἦσαν τὸ κέντρον τῆς ἐνώσεως καὶ διασκεδάσεως οὐχὶ μόνον τῶν ἀγάμων νεανιῶν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ αὐτῶν τῶν ἐγγάμων ἀνδρῶν καὶ ἐχρησίμευον ὡς ὄργανα ἡδονῆς ἢ καὶ ὡς μέσον ἀποφυγῆς μεγά-